

Az imperializmus nemzetközi fejlődésének tendenciái

Az imperializmus mai formájában is nemzetközi erő, de a monopólióké elkülönült csoportjainak összessége képviseli. Ezek kisebb vagy nagyobb mértékben, ilyen vagy olyan formában összefonódtak, de mindegyiknek megvannak a sajátos vonásai és érdekei. Amikor e „nemzeti“ imperializmusok érdekei a konkurrenciaharc talaján megütköznek egymással, kibékíthetetlen ellentétek gubancává gabalyodnak.

Az imperializmus lenini elemzése szervesen összekapcsolja a nemzeti és a nemzetközi mozzanatot, az általánost és a különöst. Az alapvető ismérvek valamennyi imperialista országban azonosak, de nem lehet figyelmen kívül hagyni az imperializmus országainak mint nemzeti típusoknak a sajátosságait sem. Lenin *Füzetek az imperializmusról* című munkájában az első világháború időszakának imperialista hatalmait különböző szempontok (önállóság, pénzügyi erő, gyarmatbirtok) alapján csoportokba sorolta. Elemzésének egyik kiindulópontja az a tétel, hogy egyrészt összefonódik, kölcsönösen összefügg a pangás, a rothadás tendenciája, másrészt a kapitalista gazdaság gyors növekedésének a tendenciája. E lenini megállapítások helyessége (még ha az országok csoportosításában nyilván nagy eltérések következtek is be) a jelenkori kapitalizmusban különösen plasztikusan nyilvánul meg. Ugyanakkor a mai kapitalizmus egyik sajátossága az, hogy rendkívül gyorsan változik az imperializmus nemzetközi rendszeréhez tartozó egyes láncszemek növekedési üteme. A tőkésországok gazdasági fejlődésének egyenlőtlensége napjainkban olyan csúcspontot ért el, amilyenre nem volt még sohasem példa az imperializmus történetében.

Különösen nagy a szakadék az Amerikai Egyesült Államok és a többi imperialista ország között. Igaz, mint Lenin mondotta, bizonyos időszakban végbemegy „a nagyipar, a csere és a fináncióke nyomására a világ nivellálása, a különböző országok gazdasági és életfeltételeinek kiegyenlítődése“ (*Művei* 22. 268). Ez a kiegyenlítődése nem más, mint a fejlődés egyenlőtlenségének visszája: bizonyos szakaszon a növekedés ütemének különbségei arra vezetnek, hogy egyes országok gyorsan utolérnek más országokat, és gazdasági fejlődésük színvonala időlegesen közeledik egymáshoz. Éppen ilyesmire került sor a mai kapitalizmus fejlődésében az utóbbi évtizedekben. Japán, Olaszország, az NSZK és Franciaország gyorsabb növekedési üteme következtében csökken a távolság köztük és az Egyesült Államok között. Mégis az utóbbi legnagyobb üzemeiben előállított termék minden százaléka mögött sokkal nagyobb terméktömegek állanak, mint más tőkés országokban, még-

pedig azért, mert az Egyesült Államok fölényben vannak a termelés általános voluménét tekintve, és azért is, mert ebben az országban nagyobb a munka termelékenysége, nagyobb a tudományos-technikai felszereltség színvonala.

Jellemző az is, hogy a 60-as években az Egyesült Államok fejlődése a tudomány és technika, az automatizálás, kibernetika területén felgyorsult, s így növelte a már meglévő, egy ideig szűkülő látszó „technikai, technológiai szakadékot”. Ugyanakkor az Egyesült Államok elől jár a monopolista koncentráció szférájában: ezt mutatja, hogy 1968-ban tíz legnagyobb ipari társaságának forgalma mintegy 95 milliárd dollár volt, s mintegy 10%-kal meghaladta Anglia, 20%-kal pedig az NSZK és Japán egész nemzeti jövedelmét.

Természetesen az imperializmus országai között kialakuló sorrend bizonyos területeken (technológia, koncentráció, tőkeexport) állandó eltolódást, felcserélődést mutat, és éppen ezért sűrűlődni eredményez, ellentétek forrásává válik.

Az imperializmus nemzetközi fejlődésének két tendenciája — a nemzeti finánciók összehozódása, egyesülése és állami elkülönüléstük fokozódása — közül ma az első bontakozik ki anélkül, hogy a második kiküszöbölődnék. Ez főleg a szocialista világrendszer és az összes antiimperialista erők javára bekövetkezett erőeltolódással függ össze. Az imperializmus a történelemből levont bizonyos tanulságokat; az imperialista hatalmak közti konfliktus ma pusztulásukhoz vezetne (nincs is most — mint volt az első és a második világháború előtt — két szembenálló imperialista katonai csoportosulás). Ehelyett igyekeznek — a létező ellentmondások ellenére — valamilyen globális stratégiát érvényesíteni a szocialista közösségi országai, a munkásmozgalom, a nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcban.

Ennek a törekvésnek a kifejezői az olyan katonai tömörülések, mint a NATO, CENTO, SEATO, ANZUS vagy az európai imperialista államok gazdasági közössége, a Közös Piac — a monopolizáció kísérlete arra, hogy a magántőkés gazdasági formát „kibékítse”, a nemzeti határokon túlnőtt, s parancsolóan a szocializmusra való áttérést követelő termelőerőkkel —, amely fékezni akarja az amerikai „szupermonopóliumok” féktelen expanzivitását és agresszivitását kontinensünkön. De ebben a gazdasági tömörülésben is, éppen a monopolizáció és az állam gyorsuló ütemű összenövésé folytán, intenzíven fejlődnek a finánciók bizonyos „partikuláris” érdekei, s még elkeseredettebbé válik a kereskedelmi és pénzügyi háború, amely ezeknek az érdekeknek — mint Lenin írta — „kijáratlan” ellentétéből adódik.

Az utóbbi időben egyes országokban nagy méretű és átfogó inflációs hullám bontakozik ki, amit esetleg egy gazdasági válság előjelének is lehet tekinteni. Ezt a jelenséget a polgári közgazdaságtan „bűvös háromszög”-nek nevezi, mert a termelés növekedése, a fizetési mérleg és az ármozgások közötti összefüggés megoldatlansága áll fenn. Oka az, hogy a monopolizáció képtelen számottevően fokozni a termelést anélkül, hogy az árbehozatalnak (az árúkvitelhez viszonyított) és a tőkekvitelnek a gyors növekedésével meg ne ingatná a fizetési mérleget, s anélkül, hogy a fizetési eszközök mennyiségének és forgási sebességének mértéktelen fokozásával inflációt ne idézne elő. A folyamat úgy fest, hogy a nemzetközi monopolizációt a legkülönbözőbb válságok fenyegetik. Hogy ezek miben fognak konkrétan kifejeződni, hogy a kapitalista gazdaság anarchiájának talaján meg lehet-e birkózni a „bűvös háromszög”-gel, vagy mindez általános gazdasági válságba fog-e torkollni, azt a nem túlságosan távoli jövő fogja megmutatni.

A legfejlettebb tőkésországokban, mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államokban, a műszaki-gazdasági fejlődés, az állandósult fegyverkezési hajszája egy sajátos képződmény, a katonai-ipari komplexum kialakulásához vezetett. Ez egyre nagyobb

befolyást gyakorol mind a kül-, mind a belpolitikára. Ennek a katonai-ipari komplexumnak mindegyik összetevő része védi saját érdekeit, de számításba veszi a partner érdekeit is. Ilyenképpen a „komplexum“ számos, egymással összefüggő „intézmény“, amelyek közös erejük növeléséért tevékenykednek. Szervezeteiben az „egyenruhás militaristák“ és „háromgombos zakót viselő“, illetve „civilruhás militaristák“ (Richard J. Barnet *A halál gazdasága* című munkájában használt kifejezések) — a tábornokok, hadiiparosok és politikusok — szorosan együttműködnek. Fellépésük nyomán az erőszak az Egyesült Államok politikájának fő eszközévé vált.

*A „korlátozott“ háborúk
egy „szabálytalan“ világháború láncszemei*

Teljesen kézenfekvő tehát, hogy a mai kapitalizmus sajátosságai és a benne végbemenő változások a külpolitika terén is szembeötlőek. E változásokat egyrészt külső, másrészt belső okok határozzák meg. A külső okok az osztály-erőviszonyok nemzetközi megoszlásával — mindenekelőtt a két világrendszer egymás mellett élésével és harcával —, a belső okok a kapitalizmuson belül végbemenő társadalmi mozgással függnek össze.

Egyrészt igazolódik az a lenini megállapítás, amely a kapitalizmus természetével együtt járónak tekintette a háborút. Másrészt, megvan a lehetősége, hogy a népek, valamennyi békeszerető erő tömörítésével és összefogásával megakadályozzák a világháború kirobbantását. Lehetséges a békés egymás mellett élés mint a szocialista és a kapitalista világrendszer közötti osztályharc folytatása nemzetközi méretekben.

Az utóbbi huszonöt év folyamán nem is került sor világháborúra. De a kapitalizmus léte és természete óvatosságra int. Az imperializmus — ha érdekei úgy kívánják és az időt elérkezettnek látja — gátlástalanul nyúl a háború bármilyen eszközhöz.

Az imperializmus vezetői tisztában vannak azzal, hogy egy világháború, amely a két világrendszer között zajlana le termonukleáris fegyverekkel, túlságosan nagy kockázatot jelentene. A néhai Kennedy elnök kijelentette: „Ha valaki azt gondolja, hogy a győzelemhez nukleáris háborúra van szükség, azt mondhatom, hogy a nukleáris háborúnak nem lesz győztese.“ Számolni kell azonban — s a tények, sajnos, bizonyítják — másfajta háborúkkal. A kapitalizmuson belüli egyenlőtlen fejlődés következtében — ha időlegesen éppen a szocializmussal való szembenállás miatt a tőkésállamok ellentéte formailag háttérbe szorul is — korunkban sem teljesen kizárt a fejlett imperialista hatalmak közötti háború, legalábbis lokalizált méretekben.

Ha a második világháború óta nem is került sor konflakrációra világméretekben, a háborúnak — társadalmi-politikai jellegüket tekintve — legkülönbözőbb típusai dúltak szerte a világon. Sokféleségük mellett legtöbbjüknek — katonai szempontból — volt két közös vonásuk: méreteiket tekintve „kis“ háborúk voltak, és „hagyományos“ fegyverekkel vívták meg őket. Ezeket szokták nevezni helyi háborúknak is.

Az elmúlt két és fél évtized legtöbb helyi háborúját a nemzetközi imperializmus a szabadságért, a demokráciáért vagy a szocializmusért küzdő népek ellen viselte. Ezek a „kis“ imperialista háborúk korunk alapvető, antagonisztikus ellent-

mondásainak talaján jöttek létre és közös gyökerük, hogy az imperializmus ellentétbe került a kor valamennyi progresszív tendenciájával. Az imperialista helyi háborúk összefüggésben állnak egy katonapolitikai teóriával, amelyet Nyugaton — mindenekelőtt az Egyesült Államokban — dolgoztak ki.

Ez a teória: a korlátozott — más néven „szabályozott“, „ellenőrzött“ vagy „kézben tartott“ — háború elmélete, amely napjainkig a burzsoá tudományban széles körben elterjedt és az imperializmus hatalmai katonapolitikájának szerves részévé vált. E teória szorosan összefügg a „rugalmas reagálás“ doktrínájával, és kidolgozásában neves polgári teoretikusok egész sora vett részt: H. Kissinger, M. Taylor, P. Osgood, B. Brodie, K. Knorr, H. Kahn, F. O. Miksche, T. C. Schelling és mások.

A háborúknak ez a fajtája — a teória szerint — céljait, méreteit és a hadviselés módját illetően is különbözik a korlátlan, a totális háborútól. Korlátozott területileg, a részt vevő erők és eszközök tekintetében, az alkalmazott fegyverfajták és a támadott objektumok vonatkozásában. A korlátozott háború koncepciója az imperializmus számára harmadik alternatívát kínál a totális háború és a totális béke, az általános atomháború és az általános visszavonulás között. Ilyen háborút „célszerű“ viselni olyan közbeeső célok elérése végett, amelyek nem „érik meg“ a totális háború kockázatát. Ilyen lehet a világ különböző körzeteiben a szocializmus visszaszorítása vagy legalábbis terjedésének megakadályozása, a nemzeti felszabadító mozgalmak elfojtása, neokolonialista pozíciók létrehozása, a konkurrencia kiszorítása, az imperialista tömb stratégiai helyzetének megjavítása és más, az imperializmus világuralmának fokozatos megerősítését szolgáló célok. Ha a kérdést a háborúk belső törvényszerűsége alapján mérjük fel, korlátozott vagy szabályozott háború elvben, elméletileg nem lehetséges. Persze, nem lehet tagadni, hogy korlátozott háborúk voltak és lehetnek (ilyen a Közel-Keleten gyakorlatilag ma is folyó háború).

Helyi háború az, amely két kisebb állam között folyik, méreteit és következményeit lehetőségeik korlátozzák. Helyileg korlátozott, de nem szubjektíve meghatározott keretek között tartott háborúról van szó. Más az olyan korlátozott háború, amelyet a részt vevő nagyhatalom mind térben, mind a felhasznált eszközök tekintetében tudatos határok között folytat nálánál gyengébb ellenfél ellen (az Egyesült Államok kambodzsai intervenciója). Mindezek helyi háborúk, s az utóbbi esetben az imperialisták ugyanazon agresszív céljainak részeként és eszközeiként foghatók fel, mint amelyek érdekében a világháborút, az atomháborút is előkészítik. Az imperializmus olyan taktikai megfontolásokból, hogy ellenfeleit részenként verje szét, helyi háborúkat indít egyes szocialista országok ellen, a gyarmati és félgyarmati függő országok nemzeti felszabadító és demokratikus forradalmi ellen, a felszabadult, demokratikus, antiimperialista országok ellen.

A második világháború óta a nemzetközi imperializmus több mint harminc helyi háborút viselt „korlátozott célokkal“ és „korlátozott eszközökkel“. Többségük az ún. harmadik világ szférájában játszódott le, s a felszabadulásukért küzdő vagy felszabadult országok ellen folytatták őket. De az imperializmus közvetlen fegyveres eszközhöz nyúlt szocialista országokkal szemben is (Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Kuba, Vietnami Demokratikus Köztársaság). Az imperialisták ún. helyi háborúi az eltelt utolsó negyedszázadban több mint negyven ország területét érintették és összesen csaknem száz ország vett részt bennük. Időtartamuk néhány naptól egy évtizedig terjedt.

Mindezek alapján nem túlzás talán az a megfogalmazás, amely szerint a helyi háborúk napjainkban az imperializmus részéről a világháború lépésről lépésre tör-

tendő megvívását jelentik, és mint valamilyen „szabálytalan világháború“ láncszemei szolgálják az imperializmus általános célkitűzéseit.

Változások az állammonopolista kapitalizmus társadalmi szerkezetében

A modern kapitalizmusnak a második világháború utáni fejlődése, az állammonopolista kapitalizmus általánossá válása és a tőkés integráció kísérlete jelentős hatással volt és van a jelenkori burzsoá társadalom osztályszerkezetére. Az események menete azt igazolja, hogy korunkban a történelem középpontjában az egyre számottevőbb és erősebb munkásosztály áll. A kapitalista társadalomban a fokozódó koncentráció következtében egyre erőteljesebb a polarizálódás. Persze ez nem jelenti a két alapvető osztály vegytiszta állapotban való kikristályosodását. Középrétegek maradnak, sőt újatermelődnek, bár a fő tendencia ezeknek az átmeneti kategóriáknak a fokozódó proletarizálódása.

Ha a két alapvető osztály mai általános megoszlását vizsgáljuk a népességhez hasonlítva a legfőbb fejlett kapitalista országokban, megállapíthatjuk, hogy a nagyburzsoázia száma körülbelül egy-négy százalék, a bérből és fizetésből élők száma körülbelül 70—80 százalék között mozog. A társadalmi szerkezetben végbemenő egyéb mozgások is e fő erők helyzetének alakulásába illeszkednek bele.

A monopolista kapitalizmusnak a tudományos-műszaki forradalom keretében megvalósuló fejlődése nyomán feltartóztathatatlanul nő a munkásosztály száma és szerepe. Természetesen a munkásosztály fogalmát is a változásokkal összefüggésben kell megközelítenünk. Mindenekelőtt az „összmunkás“ marxista fogalmának a jelentőségét kell hangsúlyoznunk. Mint ismeretes, ebben az értelemben a fizikai munkát végző gyári munkásokon kívül azokat a dolgozókat is ide sorolni, akik szellemi munkájukkal járulnak hozzá a termék előállításához, vagy különféle kiegészítő funkciókat töltenek be.

Szembeötlő a munkásosztály struktúrájában végbemenő változás, amelynek során megnövekszik a szellemi és általában a kvalifikált munkát végzők szerepe. Ez távolról sem jelenti a munkásosztály „eltűnését“ vagy „feloldódását“. Ellenkezőleg — számbeli növekedéséről és társadalmi szerepe megnagyobbodásáról van szó. Ebben a folyamatban az a tendencia ölt testet, amely a bérért és fizetésért dolgozók számarányának emelkedésére utal, valamint arra, hogy a szellemi és fizikai dolgozók közelebb kerülnek egymáshoz. Korunk tudományos-műszaki forradalma megnöveli a szellemi és magas szinten végzett szakmunka szerepét a termelésben. Ezt a folyamatot az állammonopolista rendszer az oktatás fejlesztésével mozdítja elő, mert a tudományos-műszaki haladás sürgető igénye és a két társadalmi rendszer fokozódó harca erre ösztönzi.

A kapitalizmus a termelőmunka minden területén gyorsan növeli az alkalmazottak számát, s egyre nagyobb keresletet támaszt az értelmiségiek iránt. Ebből a helyzetből fakad a polgári teoretikusok között jelentkező olyan állásfoglalás (J. Burnham, Z. Brezinski), amely azt igyekszik bizonyítani, hogy a tudományos-műszaki forradalom a polgári társadalomban nem vezet az osztályellentétek éleződéséhez. Vannak továbbá olyan nézetek, amelyek az értelmiséget a fizikai dolgozók ellenfeleként igyekeznek feltüntetni. (Ez a gondolat vonul végig az Amszterdamban működő nemzetközi szociáldemokrata Társadalomtörténeti Intézet munkatársainak 1969-ben megjelent, *Az értelmiségi szocializmus és a „munkásforradalom“* című kiadványában.)

Az állammonopolista kapitalizmus uralkodóvá válása, az integrációs törekvések s főleg a tudományos-műszaki forradalom (automatizálás, kibernetika, szalagrendszer) következtében a munkásosztály olyan értelemben is jelentős változáson ment keresztül, hogy mind nagyobb azok száma, akik nem végeznek közvetlenül fizikai munkát. Változott a munkásoknak a termelésben közvetlenül elfoglalt helye, de ma is a nagyüzemi (túlnyomórészt szakmailag magasan képezett) munkásság a munkásosztály gerince. Megváltozott (de nem tűnt el teljesen) a klasszikus kétkézi munkás kategóriája. A munkásosztály „nomenklatúrája” a nagyipari üzemekben kiszélesedett: olyan új rétegek kapcsolódtak be, mint a technikusok, mérnökök, akik a múltban a tőkés közvetlen kiszolgálói voltak, és semmiképpen sem tartoztak a munkásosztályhoz. A munkásosztály keretét szélesítik, számát növelve, a közlekedés, a távközlés dolgozói s a más szolgáltatásokban foglalkoztatottak.

Tény tehát, hogy az állammonopolista kapitalizmus, a tudományos-műszaki forradalom változásokat hozott az „összmunkás” fogalom szerkezetében: ha a különböző alkalmazottakat nem is lehet sematikusan azonosítani a munkásokkal, az ő munkakörülményeik is egyre jobban hasonlítanak a munkásokéhoz, sokan részt vesznek a termelési folyamatban és természetesen azonosak tulajdonviszonyaik: nincs magántulajdonuk, kizsákmányolják őket. Ez persze sokszor nagyon rejtett formában megy végbe. A XX. század második felének kapitalizmusa sok vonatkozásban nem hasonlít a XIX. századnak, de még a XX. század elejének a kapitalizmusához sem. De azért változatlanul kapitalizmus. A monopóliumok minden eszközzel leplezni próbálják a kizsákmányolás mechanizmusát. Mint annak idején Lenin megállapította, az Egyesült Államok és Anglia burzsoáziája a világon a legnagyobb művésze annak, hogyan kell „becsapni, megrontani és korrumpálni a munkásokat”. Ezt a művészetet azóta elsajátította más tőkésországok burzsoáziája is. De semmiféle manőver nem képes eltitkolni a munkások előtt azt a tényt, hogy a szakadék közte és a tőkések között egyre mélyül. Leselkedik rá a munkanélküliség, s ez a veszély sokuk esetében már reális valósággá vált. Az elért, harccal kicsikart vívmányok ellenére folyton növekszik a kizsákmányolás rátája. Mélyül a kizsákmányolók és a dolgozók jövedelmei közötti szakadék. Marx ezt a folyamatot a munkásosztály *relatív elnyomorodásának* nevezte, és hangsúlyozta ennek forradalmasító szerepét. Azt írta: „Ha a házikó mellett palota emelkedik, a házikó szálnalmas viskóvá törpül. A házikó kis méretei most már arról tanúskodnak, hogy tulajdonosa teljesen igénytelen vagy fölöttébb szerény igényű; és bármennyire is nőnek a házikó méretei a civilizáció haladásával, de ha a szomszédos palota ugyanolyan vagy még nagyobb mértékben növekedik, a viszonylag kis ház lakója egyre kényelmetlenebbül, egyre elégedetlenebbnek, egyre megalázottabbnak fogja érezni magát négy fala között.”

A kapitalizmus állammonopolista szakaszára jellemző, hogy jelentős mértékben csökken a burzsoáziának a termelés irányításában betöltött szerepe. Ezt átveszik a *menedzserek*. A burzsoá teóriával szemben azonban, amely „a menedzserek forradalmáról” beszél, az igazság az, hogy a tőkések továbbra is a termelőeszközök birtokosai és közvetve vagy közvetlenül ellenőrzői a monopóliumoknak.

A két alapvető osztály mellett a mai kapitalizmus körülményei között is megtalálhatók a társadalom szerkezetében a különböző városi és falusi középrétegek. Az állammonopolista kapitalizmus természetéből következően ezek mindinkább függő helyzetbe jutnak a nagytőkével szemben, végül pedig sokan közülük teljesen kiszorulnak a tulajdonosi, magánkereső kategóriából. A monopolitőke gazdaságpolitikája következtében mind közelebb kerülnek a proletariátushoz a burzsoá államapparátus kishivatalnokai, akik elveszítik régi kiváltságaikat. Mind kevesebb azok-

nak a vezető köztisztviselőknek a száma, akik közvetlenül a burzsoáziát szolgálják. Kialakult egy elég széles közép- és kistisztviselői réteg, amely sokszor szakképzettség hiányában deklasszálódik, s anyagi helyzetének színvonala gyakran a munkásosztályé alá süllyed. Hasonló folyamat megy végbe a magántisztviselők, valamint a műszaki és más szellemi dolgozók körében.

Az értelmiség egy része — már szó volt róla — közvetlenül vesz részt a termelésben vagy annak kiszolgálásában, és közeledik, kapcsolódik a munkásosztályhoz. Jelentős azonban az ún. szabad pályán dolgozóknak a száma (tudósok, orvosok, ügyvédek, építészek, írók, művészek egy része). Ezeknek többsége ma még lényegesen magasabb életszínvonalon él, mint általában az értelmiség átlaga. De közvetett függőségük a burzsoáziától egyre nő, így az ő esetükben is újabb gazdasági és intellektuális ellentétek keletkeznek. Az értelmiség jelentős hányadát alkotják a fejlett tőkésállamokban a *pedagógusok*. Ez a csoport gazdasági, társadalmi helyzete folytán nagyon közel áll a dolgozók valamennyi kategóriájához és azok problémáihoz.

A burzsoá társadalom osztályszerkezetének alakulása szempontjából döntő a parasztság differenciálódása, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztatott különböző rétegek számának rohamos csökkenése. Ez a monopolkapitalizmusban egyre gyorsuló és súlyos problémát képviselő folyamat. Nagy méretű munkaerőáramlás indul meg a fejlett tőkésországok falvaiból a városokba, mivel a mezőgazdaság fejlődése is a belterjes, magas fokon gépesített nagyüzemi gazdálkodás felé mutat. Korszerrütlenné válik a paraszti kisgazdaság, és így felszámolja, magába szívja a monopolista nagybirtok. A mezőgazdaságban végbemenő koncentráció különösen nehéz helyzetet teremt a parasztság számára a Közös Piac országaiban, a „trösztök Európájában“.

A parasztságot helyzetének alakulása politikailag közelíti a városi proletariátus és más dolgozó rétegek antimonopolista álláspontjához, s ennek nem kis jelentősége van a mai kapitalizmuson belüli osztályharc perspektívái szempontjából.

Antiimperialista mozgalmak világszerte

A fináncoligarchiával szemben a lakosság széles rétegei állnak, amelyeknek érdeke a monopóliumok uralmának megtörése. A társadalom mindinkább két ellentétes csoportra szakad: a monopolista burzsoáziára és a dolgozó népre. A mai polgári társadalomban bekövetkezett változások tehát számottevően bővítik annak a harcnak a társadalmi bázisát, amelyet mindenekelőtt a munkásosztály vív a finánc-tőke ellen.

Vitán felül áll, hogy a kapitalizmus fellegvéraiban a forradalmi harc, az egész demokratikus imperialistaellenes mozgalom fő hajtóereje — a *munkásosztály*. Gazdasági és politikai követelésekért vívott osztályharcos sztrájkmozgalmak világszerte gyengítik a monopoltőke hatalmi rendszerét (csak 1967—1969 között 52 millió volt a fejlett tőkés országokban sztrájkolóak száma).

Ügyszólván egyetlen tőkésállam sincs, ahol a munkásoknak csupán anyagi, bérjellegű követeléseik volnának. A gazdasági harc mind magasabb fokon fonódik össze az egyértelműen politikai jellegű küzdelemmel.

A jelenkor munkásharcai a korábban már ismert kérdések mellett új, fontos elméleti és gyakorlati problémákat vetnek fel. Tény ugyanis, hogy az 50-es évek végétől, a 60-as évek során a fejlett tőkésországok jelentős gazdasági fejlődése követ-

kezményeként — bár nem ellentmondásoktól mentesen — emelkedett a bérből és fizetésből élők anyagi-szociális életszínvonala. Növekedett a dolgozók reálbére, javult szociális ellátottságuk, jelentősen csökkent — különösen Európában — a munkanélküliség. (Ez nem zárja ki egy ún. „szubproletariátus“ jelenlétét; Paul Schoetter belga szociológus véleménye szerint a fejlett tőkésállamok lakosságának 10—25%-a nyomorban él.)

A marxizmus klasszikusai természetesen sohasem állították, hogy a proletárok nyomora folytonosan fokozódni fog. „A munkások szervezete, folytonosan növekvő ellenállása a lehetőség szerint bizonyos akadályt fog állítani a *nyomor növekedése* elé — írta Engels 1891-ben. — De ami *határozottan* fokozódik, az a *létbizonytalanság*.”

Kétségtelen, hogy a standardizált tömegtermelés, a viszonylag olcsóvá tett tömegfogyasztási cikk a munkások jelentős rétegeinek az életmódját, mentalitását befolyásolja. A jobb körülmények között élő munkások, akárcsak rosszabbul fizetett osztálytestvéreik, elismerik és szükségesnek tartják azonban a tőke elleni kollektív fellépést. Így volt például a cári Oroszországban is, ahol a pétervári vasmunkások fontos szerepet játszottak a forradalomban. (Közismertek a régi, 1917-es fényképek, amelyeken keménykalapos vörösgárdisták láthatók, márpedig ezt az öltözetet akkoriban a „polgárisodás“ nyilvánvaló jelének lehetett tekinteni.)

A gyors gazdasági fejlődés eredményeinek bizonyos hányadát a dolgozók a tömegharcot is felhasználva vették el a tőkésektől, akiknek azonban ennek ellenére tovább nőtt a profitjuk, és még jobban szétnyílt az olló a profit és a munkások reálbére között. Tehát az elért eredmények, az életkörülmények javulása, a dolgozók életszínvonalának emelkedése ellenére sem oldódott fel a tőke és a munka közötti ellentét, korántsem alakultak olyan viszonyok, amelyek a nyugati munkásosztály e létfeltételeinek töretlen fejlődését biztosítanák. A konjunktúra periódusa nem jelenti a negatív jelenségek eltűnését. Állandóan hatnak a militarizációból eredő adó- és áremelkedések (infláció), a fegyverkezést szolgáló, egyre improduktívabb termelés negatív hatásai.

Nos, éppen a konjunktúra időszakában jelentkező sajátos és ellentmondásos fejlődés választ követel a munkásmozgalom további perspektíváit illetően. Jelentkezett olyan álláspont, amely mereven tartja magát az abszolút elnyomorodás marxi elméletének dogmatikus értelmezéséhez, figyelmen kívül hagyta, sőt tagadta a dolgozók anyagi helyzetének javulását. A másik oldalon felléptek a reformista illúziók, amelyek eltekintettek a kapitalizmus természetéből adódó negatív jelenségektől, és csak a dolgozók vívmányait, illetve a megvalósuló szociálpolitikát vették figyelembe. Mind a bal-, mind a jobboldali nézetek hordozói elszakadtak a valóságtól, és ezzel ártottak a mozgalom, a forradalmi tudat fejlődésének. Vitathatatlan, hogy a tőkés gazdaság válságai, visszaesései gyorsabban, bár nem automatikusan járulnak hozzá a dolgozó tömegek forradalmi tudatának növekedéséhez, a konjunktúra, a viszonylag zavartalanabb fejlődés pedig kedvez a különféle reformista nézetek jelentkezésének.

Nem lehet azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a válság, a kiélezett helyzet szakaszaiban amellet, hogy az elkeseredéssel együtt fokozódik a harci elszántság, a diverziót keltő provokációk, anarchista kilengések valószínűsége is nagyobb, ebből pedig végső fokon a reakció hűz hasznát (fasiszta puccs).

A konjunktúra vagy viszonylagos emelkedés időszakában, ha igaz is, hogy általában erősödnek a reformista nézetek, a mozgalom minden bizonnyal előre haladhat, kifejlődhet a munkásosztály jelentős ellenállása a tőkés monopóliumokkal szemben. A harcok formái és sajátosságai természetesen változnak a válság, illetve

a konjunktúra szakaszában. Az elmúlt 10—12 esztendőben a sztrájkharcok új, gazdagabb formái keletkeztek a fejlett tőkésországok munkásmozgalmában. A munkásmozgalom erősödésében, a munkásosztály forradalmi tudatának fejlődésében új, nagyon fontos elemek kerültek előtérbe. A tudományos-műszaki forradalom, az európai tőkés integráció és ennek egyik következménye, a munkaerő „szabad áramlása“, az állammonopolista kapitalizmus uralkodóvá válása és a társadalom szerkezetében ennek nyomában bekövetkező változások jelentősen módosítják a munkásosztály harcának körülményeit. Így például a tudományos-műszaki forradalom nyomán nem kizárólagosan „technológiai“ eredetű munkanélküliség áll elő, hanem hangsúlyozódnak a tőkés termelés lényegéből, hagyományos ellentmondásaiból fakadó ellentétek. A forradalmi mozgalmaknak, a munkásosztálynak nem csupán az automatizálással, kemizálással, az atomenergia békés célokra való felhasználásával kell számolnia, hanem a tőkés társadalom strukturális ellentmondásaival, s azok kiküszöbölése végett a polgári demokrácia vívmányai megvédéséért és maximális kiszélesítéséért, a szélsőséges reakciós erők elszigeteléséért és szétzúzásáért kell fellépnie.

A fejlett tőkés országok munkásmozgalmi mind tudatosabban és szervezettebben emelik fel szavukat a világpolitika nagy kérdéseiben, mindenekelőtt a világháború elhárítása érdekében, az imperialista erőszakoskodások (Indokína), a fegyverkezési hajszá és más reakciós jelenségek ellen. A békés egymás mellett élés megvalósításáért, az általános és teljes lefegyverzésért folyó erőfeszítések a modern munkásmozgalom szerves részei.

Az értelmiségnek mind számottevőbb tömege kerül konfliktusba a monopóliumokkal és a kormányok imperialista politikájával. Különösen nagy jelentősége van, főleg 1966-tól kezdve, az egyetemi-főiskolai diákság megmozdulásainak. Ennek mélyen gyökerező okai az állammonopolista kapitalizmus gazdasági-politikai rendszerében rejlenek. Ez a tudományos-műszaki forradalom feltételei között egyrészt eltorzítja a felsőoktatás strukturáját, másrészt az ifjúság előtt kétségessé teszi jövőjét, „beszűküléssel“, egyoldalúsággal fenyegeti a jövő értelmiségit, aki a modern kapitalista termelés mechanizmusában, diplomája megszerzése után, maga is bérből élő és kizsákmányolt dolgozó lesz.

A fellendülő ifjúsági mozgalmak számos fontos politikai kérdést vetnek fel. Az életkori sajátosságok kihatása mellett még nem eléggé érelődött meg annak felismerése — a fiatalok részéről —, hogy problémáik nem választhatók el a munkásmozgalom, különösen a kommunista pártok forradalmi célkitűzéseitől. Ezért is gyakoriak a szélsőséges, túlzó nézetek és harci formák a diákok mozgalmaiban, s ezért szülehetnek és terjedhetnek téves és káros nézetek a munkásosztály, illetve a diákság állítólagos kicserélődött forradalmi elhivatottsága, vezető szerepe kérdésében (Herbert Marcuse).

Az ifjúság — s nem utolsósorban a diákság — megmozdulásai a jelenlegi burzsoá társadalom mély válságát tükrözik, a megoldatlan nagy gazdasági-társadalmi és kulturális kérdésekre keresnek antiimperialista tartalmú megoldást.

Az ún. harmadik világban is megerősödtek az imperializmussal szembeni függetlenségi törekvések. Különösen megfigyelhető ez a folyamat az arab világban, ahol sok centrifugális erő működése ellenére pozitív perspektívával folyik a küzdelem a teljes felszabadulásért, az imperialistaellenes akcióegység megerősítéséért, az arab nemzeti függetlenség különböző hívei egységes frontjának megteremtéséért. Hasonló szívós antiimperialista erőfeszítések jelentkeznek más fejlődő országokban is, nem utolsósorban Fekete Afrika egyes területein (Nigéria, Kongó) és Latin-Amerika néhány országában, ahol jelentős antiimperialista reformakciók van-

nak folyamatban. Valóra válik Lenin jóslata, amely szerint az imperializmus ellen, a forradalmi munkásmozgalom mellett felsorakozik valamennyi elnyomott gyarmat és függő ország harca.

A különböző osztályok, rétegek, elnyomott népek mozgalmi azt bizonyítják, hogy a politikai és társadalmi feszültségek igen nagyok a tőkés világban. Ilyen helyzetben a tőkésvilágban bárhol elegendő egy jelentéktelennek tűnő szikra — egy vélt vagy valódi vallási sérelem, a faji megkülönböztetés legkisebb gesztusa, egy labdarúgó csapat veresége, egy közkedvelt tanár vagy munkatárs elbocsátása —, hogy fellobbanjon a láng, óriási tömegek jönnek mozgásba napok alatt, hogy aztán hosszú ideig, esetleg hónapokig elkeseredett harcot folytassanak.

Mindez mutatja, hogy az imperializmus megérett a bukásra. Ezt érzékelteti Nicolae Ceaușescu elvtárs Lenin születésének centenáriuma alkalmából mondott beszédében: „A mai világban szemünk láttára hatalmas arányú és mélyreható, egymást nagy gyorsasággal követő változások mennek végebe mind a társadalmi életben, mind az emberek gondolkodásában, a tudományos megismerésben, a nemzetközi kapcsolatokban. Olyan példátlan arányú folyamatnak vagyunk a tanúi, amelyben a népek új életre kelnek, s eltökélt szándékuk szabadon és függetlenül irányítani sorsukat, amelyben mindenütt óriási társadalmi erők lépnek, a világ küzdőterére, s aktívan részt vesznek a demokráciáért, haladásért és békéért vívott küzdelemben. Egyre égetőbbben vetődik fel a társadalom forradalmi átalakításának a problémája, új, rendkívül sokrétű feladatokat állítva a munkásosztály, a kommunista pártok, az összes haladó erők elé.“

Gáll János

Az európai biztonság szellemében

A szovjet—nyugatnémet szerződés

1970 elején, a század nyolcadik évtizedének küszöbén valamennyiünk reményei ismételten feléledtek, s örök emberi természetünkhöz híven minden biztató jelben a javulásnak, a robbanó feszültségek csökkenésének, a káros indulatok, önző érdekek és ellenséges összecsapások háttérbe szorulásának a csíráját véltük felfedezni. Az esztendő teltével azonban újra rá kellett ébrednünk, hogy még hosszú út áll előttünk, amíg ezek a biztató jelek döntő tényezőkké válnak, s azt mutatják, hogy gyökeres fordulat következett be a békés egymás mellett élés, a megértés és tisztelet, az egymás ügyeibe való be nem avatkozás, a kölcsönös előnyök elismerése javára. A súlyos természeti csapások, az észak-írországi és közel-keleti testvérháborúk, a repülőgép-eltérítések és diplomatarablások, az indokínai bombázások és a katonai puccsok, a fajüldözés anakronisztikus kegyetlenségei és az anarchikus megmozdulások napról napra aláásták a magunkban oly nehezen felépített reményt. Ám ha visszatekintünk az elmúlt esztendőre, s a világtörténesek komplex egészét vizsgáljuk, nem tagadhatjuk le, hogy olyan nemzetközi eseményeknek, kezdeményezéseknek is tanúi voltunk, amelyek megerősítették reményeink jogosságát: a stratégiai fegyverek csökkentésére, a közel-keleti helyzet békés rendezésére, a Nyugat-Berlinnel kapcsolatos tárgyalások eredményesebbé tételére, a párizsi Vietnam-konferencia holtpontról történő kilendítésére irányuló törekvések, az

arab—izraeli fegyverszünet, az európai biztonsági konferencia mellett szót emelő országok egyre növekvő száma, és nem utolsósorban az 1970-es esztendő talán egyik legnagyobb jelentőségű, csupán a jövőben lemérhető eredményeket hozó dokumentumának, az erőszak mellözéséről szóló szovjet—nyugatnémet szerződésnek a megkötése.

Ha az említetteket az év külpolitikai mérlegének két serpenyőjébe tesszük, azt észlelhetjük, hogy a mérleg nyelve mégis a reménykeltő jelenségek javára billen.

A történelem tanulságai

A szovjet—német kapcsolatok kezdeteinek elemzése visszavezet bennünket az első világháború korszakáig. Az 1918 márciusában megkötött breszt—litovszki békeszerződés után nehéz évek következtek mindkét nép számára. A fiatal szovjet-hatalomnak a világtól elszigetelten, önmaga erejére támaszkodva kellett megküzdenie az intervenciós csapatokkal, Németországot pedig a háború pusztításai gazdasági katasztrófába sodorták. A két legyengült ország részéről tehát természetes volt, hogy gazdasági életének fellendítésére más államok, többek között egymás — kölcsönös előnyökre alapozó — együttműködését keresse. Így került sor 1921. május 6-án az első kereskedelmi szerződés aláírására a két ország között, amelyben Németország a szovjetkormányt ismerte el az egyetlen hivatalos orosz kormánynak.

A politikai viszonyok rendezése még egy évig váratott magára: 1922 húsvét vasárnapján Csicserin szovjet külügyi népbiztos és Rathenau német külügyminiszter aláírta Rapallóban, a Genuai öböl partján fekvő kis kikötővárosban azt a szerződést, amelynek értelmében a két állam helyreállítja 1918. november 4-én megszakadt diplomáciai kapcsolatait, lemond a háborús követelésekről, s gazdasági tárgyalásokba kezd a legnagyobb kedvezmény biztosítása alapján. Walter Rathenau külügyminiszter, az AEG nagy elektromos tröszt elnöke, a közeledési politika híve volt, s diplomataként — mai megfogalmazással — technokrata elveket vallott. Híres jelmondatában („Sorsunk: a közgazdaság“) Napóleon nem kevésbé híres mondását („Sorsunk: a politika“) alakította át országga korabeli szükségleteinek megfelelően. A szerződés is tükrözte ezt a felfogását: nagy súlyt fektetett a gazdasági kérdések megoldására konzultációk alapján, a kölcsönös előnyök elvének tiszteletben tartásával. A szerződés szellemét azonban Németországban — főleg politikai vonatkozásban — bizonyos körök „árulás“-nak tekintették, éles hangon bírálták a kormányt, s az ébredő reakció erősödésének korai bizonyítékaként könyvelhetjük el a további fejleményeket, amelyek odáig vezettek, hogy a Consul-szervezet két tagja a szerződéskötés után alig két hónappal meggyilkolta Rathenaut. Az egyezményeken, a békés megoldások előmozdításán alapuló politikának azonban ekkor még sok híve volt az országban. A merénylet hírére hatalmas tüntetésekre került sor, amelyek azt igazolták, hogy erős tábor áll szemben a „kemény“, a „megalkuvás nélküli“ vonal követőivel.

A következő években a fasizmus erősödésével, a német nagyhatalmi törekvések térhódításával egyre kevésbé érvényesülhetett a megértésen és kölcsönös előnyökön alapuló politika. 1925. október 12-én újabb szovjet—német gazdasági egyezményt írtak alá, a következő év tavaszán pedig semlegességi és megnehtámadási szerződés megkötésére került sor a német fővárosban, de mindinkább érezhető volt a jobbratolódás hatása, míg aztán 1933. január 30-a után, Hitler uralomrajutásával a két ország kapcsolatainak történetében teljesen új szakasz kezdődött.

A német fasizmus jellemrajzának nélkülözhetetlen része az „életér“—elméletet külpolitikai tevékenységének axiómájaként kezelő expanziós törekvések rohamos

előtörése. A politikai karriervadászokkal, szemfényvesztő kontárokkal és szolgálalkú bábokkal (Göring, Goebbels és társaik) körülvelt Führer a germán faj felsőbbrendűségének és önmaga „isteni küldetésének“ tudatában egyetlen célra összpontosította egész politikáját: a szomszédos népek leigázására, az „alacsony“ fajok megsemmisítésére, a német uralom világméretű kiterjesztésére.

Feltehető a kérdés: a hitleri veszély növekedésének éveiben nem volt-e olyan erő az európai kontinensen, amely biztosíthatta volna a nemzetközi méretű fegyveres konfliktus felé sodródó világgrész politikai-katonai egyensúlyát? E kérdést már sokszor feltették az utóbbi évtizedekben, s az elemzések egyöntetűen arra világítottak rá, hogy a nyugateurópai államok közötti megnemértés, a politikai vakság, a fasizmus veszélyének felelőtlen alábecsülése, és elsősorban a német expanzió Kelet felé irányításának imperialista szándéka vezetett el az évtized végén bekövetkezett súlyos eseményekhez: a Csehszlovákia feldarabolását szentesítő müncheni egyezményhez, az osztrák „Anschluss“-hoz, Lengyelország lerohanásához, majd 1941 nyarán a Szovjetunió megtámadásához.

1941. június 22-én hajnalban 170 német hadosztály indított támadást a Szovjetunió ellen. Hitler bízott „Blitzkrieg“-elméletében; az év végéig be akarta fejezni a háborút. Tudjuk a történelemből, hogy számításai csődöt mondtak. A kezdeti német sikerek után (amelyek nagyrészt annak tulajdoníthatók, hogy Sztálin tragikus tévedéssel a közeli német támadás veszélyének hírért a nyugateurópai államok információs szolgálataitól származó provokatív „álhírek“ minősítette) a szovjet hadsereg hős ellenállása nyomán megváltozott a hadihelyzet, s a sztálingrádi csata fordulópontot jelentett a háború történetében. Megkezdődött a hitleri seregek visszavonulása, s a hihetetlen emberi és anyagi áldozatokat követelő harcok végére az 1945. május 8-i német kapituláció tett pontot.

1945 után

A nagyhatalmak már a háború idején, a moszkvai (1943. október 19—30) külügyminiszeri, majd a teheráni (1943. november 28—december 1) és a jaltai (1945. február 4—11) kormányfői konferencián tárgyaltak a nagy világégés befejezése után kialakítandó európai rendről, a nácik felelősségéről és Németország jövőjéről. Az európai hadműveletek befejezése után, 1945. július 17. és augusztus 2. között a Berlin melletti Potsdamban gyűltek össze ismét a három nagyhatalom (Szovjetunió, Egyesült Államok, Anglia) vezetői, s a megkötött Egyezményben Németország demilitarizálását, náciatlanítását és demokratizálását határozták el. A Reich rombadőlését követő esztendőik eseményei azonban azt tanúsították, hogy a nyugati államok nem tettek eleget az említett konferenciák határozataiból rájuk háruló kötelezettségeknek. Winston Churchill angol miniszterelnök 1946. március elején mondott fultoni beszéde volt az első nyílt jeladás a közös összefogás feladására, a közismert „hidegháború“ kezdetére. A nyugati hatalmak fokozatosan elszigetelték az általuk megszállt területeket Németország keleti részétől (1948 tavaszán erről folytattak háromhatalmi tárgyalásokat Londonban), s a szakadás 1949. május 23-án vált végérvényessé, amikor megalakult Németország Szövetségi Köztársasága, Bonn fővárossal (néhány hónappal később, október 7-én alakult meg a Német Demokratikus Köztársaság).

Az új állam első kormányának kancellári tisztségébe Konrad Adenauert választották meg. A konzervatív erőket zászlaja alá toborzó, 1945 júniusában megalakult politikai párt, a Keresztény-Demokrata Unió (KDU), kormányzásának két évtizede alatt a „Keine Experimente!“ (Kísérletezések nélkül!) jelszavához híven,

a szigorúan nyugati orientációjú, Amerika-barát politikáját folytatta, kizárva a Szovjetunióval és a Német Demokratikus Köztársasággal folytatandó „párbeszéd” lehetőségét. A hermetikus elszigetelődés, a reminiszcenciákból táplálkozó revánspolitika feltételei között 1955-ben mintha az enyhülés jelei kezdtek volna mutatkozni: Adenauer kancellár Moszkvába utazott, és sor került a diplomáciai kapcsolatok felvételére. Az enyhülés azonban csak átmenetinek bizonyult. Az újrafelfegyverzés, az NDK-nak mint szuverén, önálló államnak az elnemismerése, a NATO-ban betöltött aktív szerep, a megkülönböztető gazdaságpolitika, a kommunista párt betiltása és tagjainak üldözése, az egyre agresszívebb szélsőjobboldali politikai csoportosulások (Nemzeti-Demokrata Párt) legális működése mind azt mutatta, hogy az NSZK és a szocialista államok közötti kapcsolatokban elakadt az együttműködés szellemének az érvényesítése.

Adenauert 1953-ban, 1957-ben és 1961-ben újraválasztották. 1963-ban új ember foglalta el a kancellári széket: az ugyancsak KDU-párti Ludwig Erhard. Ekkorra azonban a Keresztény-Demokrata Unió már elvesztette választói egy részét, józannabb hangok is hallatszottak, s a politikai élet egyes képviselői a merev konzervatív politikával való szakítás szükségességét kezdték hirdetni. A választók „hűtlensége” következtében a KDU elvesztette abszolút többségét a Bundestagban, s ezért kénytelen volt koalíciós kormányt alakítani a Szabaddemokrata Párttal. De az Erhard-korszak sem hozott jelentős változást az ország bel- és külpolitikájában. 1966. december 1-én Erhard lemondott, és Kurt Georg Kiesinger kancellár (KDU) vezetésével létrejött az első nagykoalíciós kormány a kereszténydemokraták és a szociáldemokraták részvételével. Az új kormány alkancellári és külügyminiszeri tisztségébe Willy Brandt, a Szociáldemokrata Párt elnöke került, s a következő években már érezhetővé vált azoknak az újító változásoknak az előszele, amelyek három esztendő múlva nagymértékben meghatározták az előző két évtized „kíséretes nélküli” politikájának közismert módosulását.

Willy Brandt pályája

Willy Brandt (eredeti nevén: Herbert Ernst Karl Frahm) 1913. december 18-án született az északnémetországi Lübeckben. Iskolai tanulmányait szülővárosában végzi, 1932-ben érettségizik. Részt vesz a *Rote Falken* és a *Sozialistische Arbeiterjugend* elnevezésű ifjúsági szervezetek munkájában. 1930-ban belép a szociáldemokrata pártba, és újságírói tevékenységet folytat. A náci uralomra jutása után, a Gestapótól veszélyeztetve, Norvégiába emigrál, s Oslóban telepedik le. Itt folytatja egyetemi tanulmányait, s újságíróként bekapcsolódik a norvég munkáspárt és az ifjúsági mozgalmak tevékenységébe, ugyanakkor kapcsolatokat tart fenn a német ellenállási csoportokkal is. 1937 első felében, a spanyol polgárháború idején, skandináv szocialista lapok tudósítója, ugyanebben az évben a norvég Spanyolország-bizottság titkára. A fasiszta német hatóságok 1938-ban megfosztják német állampolgárságától, ekkor norvég állampolgárságot kap. 1940-ben, Norvégia náci elfoglalása után egy ideig fogóságba kerül, mert „a norvég hadsereg katonájának” nyilvánítják. A hadifogolytáborból történő szabadulása után Svédországba megy, s itt résztvesz a norvég antifasiszta ellenállási mozgalomban. 1942–1945 között a svéd–norvég sajtóiroda vezetője, és Stockholmban tagja lesz a német szociáldemokraták külföldi csoportjának. 1945 májusában ismét Oslóban tartózkodik, majd különböző skandináv lapok németországi tudósítójaként dolgozik, főleg a nürnbergi perben. 1946–1947-ben a berlini norvég katonai misszió sajtóattaséja, őrnagyirangban. 1947-ben lemond norvég állampolgárságáról, s a schleswig–holsteini tartományi kormánytól visszakapja német állampolgárságát. Ez év végétől újra tagja a Német Szociáldemokrata Pártnak. 1949-ben véglegesen felveszi újságírói álnévét, a *Willy Brandt* nevet. 1949 őszétől 1957-ig a Bundestag tagja (ennek nyugat-berlini képviselője). 1950–1951-ben a nyugat-berlini *Berliner Stadt-*

blatt szociáldemokrata lap főszerkesztője. 1958-tól az SZDP elnökségének tagja, 1957 és 1966 között pedig Nyugat-Berlin kormányzó polgármestere. 1962-ben a párt alelnökévé, majd 1964 februárjában pártelnökké választják. 1966 decembere és 1969 októbere között az alkancellári és külügyminiszteri tisztet tölti be. 1969. október 29-től az NSZK szövetségi kancellárja (Kurt Georg Kiesinger utódként).

Főbb művei: *Von Bonn nach Berlin* (Bonntól Berlinig), 1957; *Reden 1961—1965* (Beszédék, 1961—1965), 1965; *Draussen. Schriften während der Emigration* (Külföldön. Írások az emigráció idejéből), 1966; *Friedenspolitik in Europa* (Békepolitika Európában), 1968; *Zum Atomsperrvertrag* (Az atomsorompó-szerződéshez), 1969; *Reden und Interviews 1968—1969* (Beszédék és interjúk 1968—1969), 1969.

Döntő változás

1869-ben alakult meg Eisenachban August Bebel és Wilhelm Liebknecht kezdeményezésére Németország Szociáldemokrata Munkáspártja (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschlands) s pontosan száz esztendő múlva szociáldemokrata kancellár veszi át a nyugatnémet állam vezetését. Az 1969 folyamán lezajlott választási kampányban Brandt pártja kiadta az „Erfolg, Stabilität, Reform“ (siker, stabilitás, reform) hármas jelszavát, s a múlthoz görcsösen ragaszkodó kereszténydemokratákkal szemben győzelmet aratott. A siker nem volt látványos, a szociáldemokraták ugyanis nem érték el az abszolút többséget, ezért a választások után azonnal megindultak a találgatások: vajon megalakul-e a „kiskoalíció“ a szabaddemokratákkal, vagy pedig a győztesen kikerült Brandt más formulát választ? Kévéssé valószínűnek tűnt a megegyezés lehetősége Kiesingerékkal, hiszen az előbbi kormányzói időszak tapasztalatai bebizonyították a nagykoalíciós megoldás terméketlenségét. Ezért nem okozott meglepetést, amikor létrejött a megegyezés a szabaddemokratákkal, és a Brandt—Scheel kettős vette át az ország ügyeinek irányítását.

Az új kormánynak már kezdettől fogva tanújelét kellett adnia, hogy a választási hadjárat során tett ígérek többet jelentenek számára üres propagandaszólamoknál. Willy Brandt a „Konfrontáció helyett kooperáció“ célkitűzést így fogalmazta meg a kormány programnyilatkozatában: „Politikánkban az erőszakról való lemondásnak kell az összes keleteurópai államokkal fenntartott kapcsolatok megjavításának alapjává válnia“, mert „az erőszakról való lemondás előmozdíthatná egyes olyan problémák rendezését, amelyek a különböző keleteurópai államokkal ma megoldhatók“. A KDU-ellenzék azonnal éles hangon támadta a nyilatkozatot. Brandt azonban nagyonis jól tudta, hogy kellő bátorság és határozottság nélkül nem erősítheti meg pozícióját, s ezért elsősorban következetes külpolitikai lépésekre szánta el magát.

A Szovjetunióhoz fűződő viszony rendezése napirendre került, annál is inkább, mert a szovjet kormány világosan kifejtette hajlandóságát a termékeny, eredményekkel kecsegtető eszmecsere továbbvitelére. Andrej Gromiko külügyminiszter 1969 nyarán a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 6. ülészakán előterjesztett jelentésében egyértelműen leszögezte: „A Szovjetunió kész folytatni az NSZK-val megkezdett eszmecserét az erőszakról való lemondás kérdésében, s hajlandó megfelelő egyezmény megkötésére.“ A szovjet állam legmagasabb fórumán elhangzott szavak azonban nem is jelentették az első kezdeményező lépést, hiszen Moszkva már 1968. szeptember közepén memorandumot intézett Bonnhoz, amelyben javasolta a kétoldali tárgyalások megkezdését, majd Alekszej Koszigin miniszterelnök Willy Brandt-hoz intézett üzenetében kifejezte reményét, hogy gyümölcsöző együttműködésre kerül sor a két ország között.

A szovjet—nyugatnémet szerződés aláírása

1969 végén kezdődtek a megbeszélések Gromiko külügyminiszter és Helmuth Allardt, Bonn moszkvai nagykövete között. 1970 januárjában már Egon Bahr, a kancellári hivatal államtitkára, Willy Brandt különtanácsadója tárgyalta a szovjet fővárosban. Május 24-én befejeződött az eredményesen haladó tárgyalások előkészítő szakasza. Július 26-án Walter Scheel külügyminiszter Moszkvába érkezett a megbeszélések lezárására. Augusztus 7-én a két ország külügyminisztere parafálta a szerződést, majd öt nappal később, augusztus 12-én Alekszej Koszigin és Willy Brandt aláírták a Kreml Katalin-termében a két állam és nép jövője szempontjából rendkívüli fontosságú dokumentumot.

A bevezető részből és öt cikkelyből álló szerződés többek között kimondja, hogy a felek elősegítik az európai helyzet rendezését a jelenlegi status quo alapján; az ENSZ-alapokmány szellemében a vitás kérdéseket békés eszközökkel oldják meg, és tartózkodnak az erőszakkal való fenyegetőzéstől vagy erőszak alkalmazásától; tiszteletben tartják az európai államok területi sérthetetlenségét a mai határok között; nincsenek és a jövőben sem lesznek területi követeléseik senkivel szemben; sérthetetlennek tartják a Lengyelország nyugati határát alkotó Odera—Neisse vonalat és a két Németország közötti határt.

A dokumentum szövege az új nyugatnémet kormány külpolitikájában bekövetkezett fordulat nyilvánvaló bizonyítékát szolgáltatja. A háború után kialakult helyzet elismerése, az államhatárok sérthetetlenségének kinyilvánítása, az erőszakról való lemondás, a vitás kérdések békés rendezése — mindezek olyan program részei, amely szöges ellentétben áll az előző kormányok elzárkózó, steril politikájával, s ha önmagukban nem is jelentik az európai helyzet rendezéséhez szükséges feltételek maradéktalan biztosítását, mégis jelentősen hozzájárulhatnak az európai biztonsági konferencia felé vezető út egyengetéséhez.

A szerződés megkötését követő időszakban a világ minden táján az elégedettség, a derűlátás jellemezte a különböző hivatalos nyilatkozatok hangvételét.

Románia már a tárgyalások kezdetén üdvözölte a kezdeményezést, ez ugyanis megfelelt a hazánk külpolitikájának alapjául szolgáló elveknek, amelyek az államközi kapcsolatokban a jogegyenlőség, a nemzeti függetlenség és szuverenitás, a belügyekbe való be nem avatkozás és a kölcsönös előnyök érvényesülését irányozzák elő. Corneliu Mănescu külügyminiszter a Nagy Nemzetgyűlés 1970. márciusi ülésén előterjesztett jelentésében ekképpen fogalmazta meg hazánk álláspontját: „A román kormány, amely következetesen sikrasszáll az összes nemzetközi kérdéseknek a kölcsönös kapcsolatok és tárgyalások útján történő rendezéséért, üdvözli ezeket a megbeszéléseket. Kifejezésre juttatjuk reményünket, hogy a megbeszélések pozitív eredményekhez vezetnek az európai kapcsolatok normalizálásában, az Európában jelenleg létező határok elismerésében és tiszteletben tartásában — beleértve az Odera—Neisse határt és a két német állam közötti határt —, a Német Demokratikus Köztársaság elismerésében a nemzetközi jog normái alapján.“ A szerződés megkötése után *Tratatul sovieto—vest-german — in spiritul politicii de colaborare intre state, a securitatii in Europa* (A szovjet—nyugatnémet szerződés — az államok közötti együttműködési politika, az európai biztonság szellemében) című cikkében a *Scinteia* mélyrehatóan elemezte a fontos szerződést, s rámutatott arra, milyen jelentősége van az európai biztonság jövője szempontjából.

A világsajtó egyhangúlag elismerő szavakkal írt az eseményről: „A Szovjetunió és az NSZK közötti szerződés aláírása hosszabb történelmi fejlődés eredményeit testesíti meg, és fontos határkövet nemcsak a két nagy európai állam közötti kapcsolatok, hanem az egész európai valóság alakulásának útján is“ (*Izvestyija*); „A Szovjetunió és az NSZK közötti szerződés aláírása pozitív, biztató elemet jelent, olyan folyamat megindulását, amelynek fejlődése a jövőben döntő fontosságú lehet... Európa és a világ közvéleménye jelenleg további lépéseket vár ezen az úton“ (*Trybuna Ludu*); „Jó hírek kell tekintenünk azt a tényre, hogy a Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaság közötti tárgyalások kedvezően, a nemzetközi jogszabályoknak megfelelő szerződés aláírásával végződtek“ (*Neues Deutschland*); „Minden új lépés könnyebb, mint az előző, s ez a szerződés, bármilyen kis mértékben változtatja is meg Európa arculatát, az előrevezető lépések egész sorozatát teszi lehetővé“ (*The Times*); „Tényként nyugtázhatjuk, hogy egy új NSZK lesz az, amely most már folytatni fogja tárgyalásait Lengyelországgal, az NDK-val“ (*Paris Jour*).

A nemzetközi élet kiemelkedő képviselői is kedvezően nyilatkoztak az aláírást követő napokban: „A szerződés remélhetően más olyan intézkedésekhez is vezet, amelyek megszilárdítják az európai békét és biztonságot, valamint a nemzetek közötti baráti kapcsolatokat“ (U Thant ENSZ-főtitkár); „Franciaországot megelégedéssel tölti el az enyhülési politika, amelyről a szovjet—nyugatnémet szerződés megkötése tanúskodik“ (Georges Pompidou francia államelnök); „Az Egyesült Államok osztozik abban a reményben, hogy ez a szerződés kezdeti szakasza az európai helyzet javulásához vezető folyamatnak“ (William Rogers, az USA külügyminisztere).

Feltűnően diszsonáns hangot jelentett a világszerte elismerő nyilatkozatok között az ellenzéki KDU (Bajorországban KSZU — Keresztény-Szociális Unió) azonnali reakciója. A KSZU lapjában, a *Bayernkurier*ban Franz Josef Strauss régi hidegháborús szellemben nyilatkozott, és úgy jellemezte a szerződést, mint „konzervnyitót, amellyel Pandóra szelencéjét fogják kinyitni“. Rainer Barzel, a Bun-

destag ellenzéki frakciójának elnöke pedig nyíltan kijelentette: „Ebben a szerződésben — a jelenlegi megfogalmazásban — létérdekeink súlyos korlátozását látom, összeurópai javulás nélkül“. Sőt, a szabaddemokraták jobbszárnya, Erich Mende volt pártelnökkel az élen, szintén elégedetlenségének adott kifejezést, bírálta a „baloldali“ Scheel szerepét a szerződés létrejöttében; ez „tudathasadáshoz“ vezetett a párton belül, s így — legalább egy időre — jelentkezett a koalíció létét fenyegető parlamenti hely-vesztésnek a veszélye is.

Pillantás a jövőbe

A kedvező nemzetközi visszhang az elhangzott bírálatoktól függetlenül azt tanúsította, milyen fontos szerepet tölt be a moszkvai szerződés a két állam közötti viszonyok békés rendezése, az európai általános biztonság szempontjából. A második világháború után 25 évvel létrejött megegyezés előmozdítja a Szovjetunió és az NSZK közötti gazdasági, tudományos-műszaki és más jellegű kapcsolatok bővítését is a kölcsönös érdekek figyelembevételére alapján. Ugyanakkor a béke és megértés javuló légkörében feltétlenül megnöttek az esélyek annak az összeurópai biztonsági konferenciának a megtartására, amelyben a Varsói Szerződés tagállamainak 1966-os bukaresti Nyilatkozata és 1969-es budapesti Felhívása a földrész jövőbeli nyugalmanak szavatolását látja.

Az erőszakról való lemondás és az európai status quo kötelező elismerése előfeltételét jelenti az NSZK és más szocialista államok közötti viszony tárgyalások útján történő rendezésének is. Az első biztató eredmények ebben a tekintetben az ideai Brandt—Stoph-találkozók Erfurtban és Kasselben, a lengyel—nyugatnémet szerződés aláírása Varsóban, a kapcsolatfelvétel Csehszlovákiával, valamint az NSZK és Magyarország közötti megbeszélések távlati lehetőségének a jelentkezése.

Azt ma már mindenki tudja, hogy egycsapásra, máról holnapra nem oldhatók meg az összes európai problémák. A következő „kis lépések“ reálpolitikája azonban bebizonyította alkalmasságát az általános biztonság fokozatos növelésére.

1970 külpolitikai síkon tehát nemcsak a veszélyes konfrontációk, hanem a moszkvai szerződés éve is. Olyan esztendő, amely negyedszázaddal a nagy világégés után megmutatta: a gyilkoló bombák, a határokon átgördülő tankok, az idegen területekre lépő hódító csizmák vagy az egymáshoz intézett ellenséges szavak helyett a zöld asztal mellé ülve és egymás szemébe nézve kell keresni a választ jelenünk és jövőnk nagy kérdéseire.

Brassai János